

שנים מקרא ואחד תרגום, לאיזו שפה יתרגם¹

וסימנך ואלה שמות

רבי מרדכי יפה תלמידו של הרמ"א במאה ה"ז, בפרק על הלכות קריאת שנים מקרא ואחד תרגום, קושר את הדברים לתחילת פרשת שמות. וכך כתב,

וסימנך ואל"ה שמו"ת בני ישראל [שמות א, א], ו'חייב אדם לקרות ה'פרשה, שנים מ'קרא ו'אחד ת'רגום, וזה חייבים כל בני ישראל.

המלה **שמות** מתפרשת כר"ת של שנים מקרא ואחד תרגום. אבל יש כאן גם קשר יותר עמוק, שהרי כאן יורדים ישראל למצרים, ונחשפים לשפות אחרות. יתכן והם לאחר כמה דורות שולטים טוב יותר בשפת המקום מאשר בשפה העברית, ואולי לכך כיוונו חכמים כשתקנו ללמוד שנים מקרא ואחד תרגום.

ההלכה בתלמוד

המקור להלכה זו מופיע במסכת ברכות בדף שנלמד השבוע במסגרת הדף היומי.

ברכות דף ח עמוד א

אמר רב הונא בר יהודה אמר רבי אמי: לעולם ישלים אדם פרשיותיו עם הצבור **שנים מקרא**

ואחד תרגום.

והגמרא מוסיפה שם עוד שלושה היגדים.

1. ואפילו: עטרות ודיבון. כלומר יש לקרא שלוש פעמים שנים מקרא ואחד תרגום, גם פסוקים פשוטים שתרגומם זהה למקור כמו שמות של מקומות או אנשים.
2. שכל המשלים פרשיותיו עם הצבור מאריכין לו ימיו ושנותיו.
3. יש לקרא פרשה בכל שבוע. כמו שהגמרא אומרת 'סבר לאקדומינהו, אמר ליה ההוא סבא, תנינא: ובלבד שלא יקדים ושלא יאחר.

השאלה המרכזית כאן היא **למה כיוונו חכמים כשתקנו לקרא תרגום**. האם הכוונה היא לתרגום כל שהוא שמבהיר את הפסוקים לקורא שאינו שולט בעברית, או שהכוונה היא לתרגום אונקלוס בלבד, שהיה בבסיס התקנה, בעת שארמית היתה שפה מרכזית בבל.

הרמב"ם לא יכול לסייע לנו, מאחר והוא מצטט את לשון הגמרא כפי שהיא, ואלה דבריו בהלכות תפילה, לאחר שסכם את כל סדר קריאת התורה השנתי, הלכות תפילה ונשיאת כפים פרק יג הלכה כה,

¹ שיעור באוהל נחמה תש"פ

אף על פי שאדם שומע כל התורה כולה בכל שבת בצבור חייב לקרות לעצמו בכל שבוע ושבוע סדר של אותה שבת **שנים מקרא ואחד תרגום**, ופסוק שאין בו תרגום קוראהו שלש פעמים עד שישלים פרשיותיו עם הצבור.

על פניו נראה שכוונת התקנה היתה **להעביר את המתפלל בבית הכנסת ממעמד של שומע את פרשת השבוע על פי תקנת משה, למעמד של מי שמבין את הנקרא**. ומכאן שעל הקורא למצוא תרגום שמובן לו.

אגב, הציווי לקרוא **שניים** מקרא לעומת קריאת תרגום **פעם אחת** בלבד, נועד להדגיש את קדושת המקרא, וגם אולי לשנן את הכתובים שהועברו בע"פ ממורה לתלמיד.

דעת התוספות על התרגום הרצוי

עיון בתוספות על אתר, מורה שכבר בימי התוספות היו חילוקי דעות בדבר התרגום. התוספות מביאים דעה שניתן לקרוא כל תרגום אותו הם מכנים **לע"ז שלהם**, ולא דווקא את תרגום אונקלוס, אך הם דוחים דעה זו. לדעתם לתרגום אונקלוס יש מעמד מיוחד. זהו תרגום היורד לשורשם של דברי המקרא בצורה מעמיקה, עד שרבי יוסף מעיד על עצמו במסכת מגילה, שהבין פסוק מסוים רק בזכות תרגום אונקלוס. מכאן אומרים התוספות **שניתן לקיים את מצוות שמו"ת רק על ידי תרגום אונקלוס**.

ואלה דברי התוספות על אתר בד"ה שמו"ת,

שנים מקרא ואחד תרגום - יש מפרשים והוא הדין ללועזות בלע"ז שלהן הוי כמו תרגום שמפרש לפעמים. כי כמו שהתרגום מפרש לעמי הארצות כך הם מבינים מתוך הלע"ז. ולא נהירא שהרי **התרגום מפרש במה שאין ללמוד מן העברי** כדאשכחן בכמה דוכתי דאמר רב יוסף (מגילה ד' ג.) אלמלא תרגומא דהאי קרא לא ידענא מאי קאמר ע"כ אין לומר בשום לשון פעם שלישית כי אם בלשון תרגום (אונקלוס).

הסמ"ג מעדיף פירוש על התרגום

לעומת התוספות המחייבים קריאה של תרגום אונקלוס בלבד, מזכירים שנים מבעלי התוספות גישה שונה. רבי יצחק אור זרוע בחלק א - הלכות קריאת שמע סימן יב, מביא את ההלכה ובשמן של 'יש מפרשים' ומחייב אמירה בכל לשון. וכך כתב,

יש מפרשים דהוא הדין לכל לועזים שיפרשוהו בלשון שלהם הרי הוא בתרגום. שהרי תרגום אינו אלא פירוש בעלמא לעם הארץ שאינו מבין עברית, והוא הדין לכל לשון למכיר בו. ואין זה נראה למורי רבינו יהודה בר יצחק של"י שהרי תרגום מפרש כמה דברים מה שאין להבין מן המקרא. מיהו נראה בעיני דאם אמר כל התרגום כל אחד בלשונו דשפיר דמי.

לעומתו רבי משה מקוצי בספרו סמ"ג, מחייב את המרת התרגום בפירוש מתאים. רבי משה מקוצי הוא מבעלי התוספות של המאה הי"ג. הוא היה ממלקטי ההלכות הראשונים, וכתב את ספר מצוות גדול. לדעתו הפירוש עדיף על תרגום שאינו מובן. וכך כתב בסמ"ג עשין סימן יט אמרינן בברכות פרק קמא (ח, א) שחייב אדם להשלים פרשיותיו עם הציבור שנים מקרא ואחד תרגום. ואני דנתי לפני רבותי שהפירוש מועיל יותר מן התרגום והודו לי רבותי. (וי"מ ה"ה ללעז) ולא נראה לרבינו יצחק וכן [אמר] רב עמרם שהשיב רב נטרונאי דווקא תרגום שזכה לינתן בסיני כדמשמע פרק קמא דמגילה (ג, א).

פסיקת ההלכה-הטור והמחבר

כיצד נפסקה המחלוקת שבין בעלי התוספות?
אם נעבור לספרי הפסיקה הטור במאה הי"ד, והשו"ע במאה הט"ז, נמצא שדעתו של רבי משה מקוצי התקבלה, כך לפחות אצל הטור. הטור כמו בעלי התוספות הראשונים אוסר לקרא תרגום אחר, אבל הוא מתיר להמיר את התרגום בפירוש רש"י.

וכך מצינו בטור, טור אורח חיים הלכות שבת סימן רפה
ואם למד הפרשה בפירוש"י חשיב כמו תרגום שאין כוונת התרגום אלא שיבין הענין אבל אם

קורא בשאר לעז לא:

הטור מסמתך כאן על דברי אביו למסכת ברכות. וכך מצינו ברא"ש, ברכות פרק א סימן ח,
ונראה שהקורא בפירושי התורה יוצא בו ידי תרגום כיון שמפורש בו כל מלה ומלה:

הענין הוא שהרא"ש מזכיר את פירוש התורה באופן כללי כמו הסמ"ג, ואילו בנו הטור כבר מזכיר את פירוש רש"י.

הבית יוסף סוקר את כל הדעות בנושא, וסיכומו למעשה הוא ללא הכרעה. הוא כותב,
וירא שמים יצא את כולם, ויקרא התרגום ופירוש רש"י.

וכך כתב גם בשו"ע או"ח רפ"ה לקרוא הפרשה שנים מקרא, ואחד תרגום, ובו ז' סעיפים.

סעיף א

אף על פי שאדם שומע כל התורה כולה כל שבת בצבור, חייב לקרות לעצמו בכל שבוע פרשת אותו השבוע שנים מקרא ואחד תרגום, אפילו עטרות ודיבן. (במדבר לב, ג).

סעיף ב

אם למד הפרשה בפירוש רש"י חשוב כמו תרגום, וירא שמים יקרא תרגום וגם פירוש רש"י.

סיכום הדברים עד כאן יהיה כדלהלן:

- בגמרא מדובר על קריאה של שמו"ת. לא מוזכר תרגום ספציפי, וכך פסק גם הרמב"ם.
- בעלי התוספות מחייבים **קריאת תרגום אונקלוס דווקא**, בגלל מעמדו המיוחד.
- הסמ"ג מעדיף **לקרא פירוש** מאחר והוא מועיל יותר מהתרגום, והרא"ש הולך בדרכו.
- הטור מחייב קריאה עם תרגום אונקלוס, אך מאפשר לקרא **דווקא את פירוש רש"י**.
- המחבר בשו"ע מחייב קריאת שמו"ת, מאפשר להמיר התרגום בפירוש"י, וממליץ לקרוא גם את התרגום וגם את פירוש"י.

הרקע למחלוקת

כיצד עלינו להבין את המחלוקת בין בעלי התוספות? יתכן והמחלוקת מייצגת שתי גישות השונות במהותן. הזכרנו כבר כמה פעמים שבגישה להלכה יש המדגישים את ההלכה כפי שהיא נכתבה. זו ההלכה **הפורמלית**. לעומתם יש המדגישים את הרעיון שעומד מאחורי ההלכה ומעצבים את ההלכה ככל האפשר על פי רעיון זה. זו הגישה **הרעיונית**. כך גם כאן.

הגישה הפורמלית. מאחר והגמרא הזכירה תרגום, ובדרך כלל הכוונה היא לתרגום אונקלוס יש להתמיד בו, למרות שבהחלט יתכן שאין קריאת תרגום אונקלוס מסייעת בהבנת המקרא. מה שגם מסייע לגישה זו שחז"ל דברו על תרגום אונקלוס דווקא, היא העובדה שבבל היו קוראים בכל שבת גם את תרגום אונקלוס.

גישה הרעיונית. כשחכמים קבעו לקרא שמו"ת, **הם רצו להנגיש את המקרא לעם** שאינו דובר עברית. לכן עדיף לקרא פירוש. הפירוש המקובל יותר בוא פירוש של רש"י.

ההתנגדות לתרגום חלופי

אך נראה שיש עוד גורם המעצב את דעת התוספות המתנגדים בצורה מוחלטת לקריאת תרגום חלופי לאונקלוס. גם הסמ"ג החלוק על התוספות ומעדיף קריאת הפירוש על התרגום, מסתייג מהקריאה של תרגום חלופי. **יש כאן מגמה ברורה שלא להשתמש בתרגום חלופי**. נראה שהדבר נובע ממעמד התרגומים בימי הביניים.

תפוצת התרגומים המוכרת כיום לא היתה קיימת בימי הביניים.

איזה תרגומים עמדו בפני בעלי התוספות במאה הי"ג?

נראה שלא היו תרגומים רבים, אלא תרגומים שטופחו וקודשו על ידי הכנסיה. כך התרגום ליוונית שתחילתו בתרגום השבעים עוד מימי הבית השני, שהיה מקודש על ידי הכנסיה המזרחית. במקביל קדשה כנסייה הקתולית את התרגום ללטינית, הוולגטה, שהתווסף אל התרגום ליוונית במאה הד', וקודש על ידי הכנסיה הקתולית.

תרגומים אלה קודשו על ידי הכנסיה, כנראה בגלל שחפצה היתה לשמר את ההגמוניה על מידע התנ"ך בידי הכמרים בלבד. מתוך כך התנגדה הכנסיה לתרגומים חדשים של התנ"ך. התנגדות זו מנעה

כתיבת תרגומים חדשים לתנ"ך בעת העתיקה. מצב זה של מיעוט התרגומים יימשך עוד כמה מאות שנים, עד שלותר במאה הט"ז יתרגם את התנ"ך לגרמנית ויתקין לקרוא בו בעת התפילות בכנסיה. בכך הוא קורא תיגר על השימוש הבלעדי של הכנסיה בוולגטה. כך גם בצרפת כשהתנ"ך מתורגם לצרפתית בתחילת המאה הט"ז על ידי הקלויניסטים (תרגום בידי פייר רוברט אולביטן). גם התרגום לאנגלית על ידי המלך ג'יימס כמאה שנה מאוחר יותר, נכתב כמחאה על השימוש הבלעדי בשפה הלטינית על ידי הכנסיה הקתולית.

נראה שזה היה גם הרקע להתייחסות של בעלי התוספות לתרגומים שלמעשה לא היו בנמצא. נראה גם שזה הרקע לעמדתו של רבי משה מקוצי המחליף את התרגום בפירוש כשהוא מספר על כך וכותב, ואני דנתי לפני רבותי שהפירוש מועיל יותר מן התרגום והודו לי רבותי.

תרגומים יהודיים

התרגומים המקובלים, אונקלוס ותרגום יונתן, התקבלו על דעת הכל. מאז ועד לתקופת ההשכלה לא מצינו מאמץ יהודי לתרגם המקרא, פרט לתרגום לערבית במאה העשירית, **התפסיר**, על ידי הרס"ג. המעניין הוא שגם התפסיר של רס"ג לא מתקבל כתחליף לתרגום אונקלוס בשמירת ההלכה של שמו"ת. הראיה הטובה ביותר לכך היא המצב בתימן. שם מאמצים את תרגום התפסיר ולומדים באמצעותו את המקרא, אך במקביל ממשיכים לקרוא גם בבית הכנסת את תרגום אונקלוס בכל שבת.

מציאות זו של הסתייגות מכל תרגום, השתנתה כנראה במאה הי"ח על ידי משה מנדלסון. מנדלסון מתרגם את התורה לגרמנית, ובעקבותיו אנו מוצאים תרגומים לגרמנית של הרש"ר במאה הי"ט ואת התרגום לגרמנית של בובר ורוזנצווייג במאה הכ'.

גם לשפות אחרות אנו מוצאים תרגומים יהודיים רבים, ולמעשה אין היום קהילה יהודית שאינה מצויידת בתרגום מתאים לשפת הדיבור שלה.

זו מציאות חדשה שבאה לידי ביטוי גם בפסיקה העכשווית.

פסיקה עכשווית

כיום רבים מהיהודים לא מבינים את לשון המקרא, לא את לשון תרגום אונקלוס, ואולי גם לא את לשונו של רש"י. בידם תרגומים יהודיים אוטנטיים לשפת הדיבור שלהם.

השאלה נשאלה במספר בתי מדרש, ונראה שכיום הגישה הרעיונית שולטת, ומחייבת קריאת שמו"ת ללשון המובנת.

לדוגמא נביא תשובה מאתר התשובות של מכון ירושלים לדיינים מחודש אדר לפני שנה.

שאלה:

האם אדם שלא יודע לקרוא עברית יכול לקרוא שנים מקרא ואחד תרגום בשפה שהוא מבין ולצאת ידי חובה?

תשובה:

שלום וברכה

הצורה המיטבית לאדם כזה, שבעצם מבטאת את עיקר התקנה, היא שיקרא פסוק בלשון הקודש ככתיבתו פעמיים למרות שאינו מבין אותו, ואחר כך יקרא את תרגום המילים לשפתו, וזה יועיל לו במקום קריאת האונקלוס. זו בעצם הצורה והסיבה שאמרו חכמים כשקבעו לקרוא אונקלוס מחמת שהעם לא הבין לשון הקודש...

עיון בעוד תשובות עכשוויות מציע את הסיכום הבא.

- קריאה עם תרגום מובן רצויה ביותר. יש לה עדיפות על קריאה עם פירוש שהרי הפירוש אינו מתייחס לכל מילה. על ידי הקריאה לתרגום מובן, שבים לעיקרה של התקנה! שהרי האונקלוס נקבע כתרגום מאחר והעם בבל דבר בארמית.
- גם קריאה עם פירוש רצויה ומקובלת, אך יש לבחור בפירוש שמבאר את הפרשה על בוריה, שהרי זו מטרת התקנה.
- יש להשתדל למצוא פירוש המתייחס כמו רש"י כמעט לכל פסוק. מכאן שרש"י והא"ע עדיפים על פירוש הרמב"ן.

סיכום כולל.

- כשנקבע בגמרא לומר שמו"ת לא ציינה באיזה תרגום מדובר.
- הראשונים (בעלי התוספות) חלקו בדבר. יש שדרשו לקרוא דווקא את האונקלוס, ויש שהעדיפו ללמוד פירוש מובן.
- להלכה נפסק שניתן לקרוא את אונקלוס, או ללמוד את פירש"י, והמחבר מציין בשו"ע שיר"ש יצא ידי חובת שניהם.
- תלינו את המחלוקת במחלוקת העקרונית על ההלכה הפורמלית לעומת ההלכה הרעיונית. הפורמליסטים מחייבים את תרגום אונקלוס, והרעיונים את לימוד הפירוש המובן והמתאים
- תלינו את ההתנגדות העזה של התוספות לקריאת תרגום לשפה המדוברת, בהתנגדות לתרגומים שטופחו וקודשו על ידי הכנסיה, ולעובדה שבגלל הכנסיה לא נמצאו כמעט תרגומים לשפות המדוברות.
- היום כשהעם מפוזר בכל העולם, כשניתן להשיג תרגומים שנכתבו על ידי יהודים יר"ש, יש נכונות רבה לשלב לכתחילה את התרגומים האלה.

- בין הפוסקים היום, מצאנו כאלה שציינו איזה פירושים מספיק מפורטים, כדי שניתן יהיה בלמודם להמיר את התרגום. הרב אליהו אפילו תקן שיקראו שמו"ת עם פרשן, ויחליפו את הפרשן בכל שנה.